

MÉDIUMOK, TÖRTÉNETEK, HASZNÁLATOK

Különnyomat:

Szörényi László (2012). Jókai Mór: Bokáczius kalandjai című elbeszélésének forrásaihoz. In: Pusztai Bertalan (szerk.). *Médiумok, történetek, használatok – Ünnepi tanulmánykötet a 60 éves Szajbely Mihály tiszteletére* (pp. 179-190). Szeged: Szegedi Tudományegyetem Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék.

© a szerzők, 2012.

Minden jog fenntartva. Bármilyen másolás, sokszorosítás, illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás a kiadó előzetes írásbeli hozzájárulásához van kötve.

© szerkesztők, 2012.

Szegedi Tudományegyetem
Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék

Jókai Mór: Bokáczius kalandjai című elbeszélésének forrásaihoz

Rendkívül népszerű elbeszélése ez Jókainak, a nagy életmű-kiadások óta is többször kiadták. Sajnos azonban a kritikai kiadás sorozata még nem dolgozta fel, és az egyes megjelentetésekhez csupán csekély magyarázat csatlakozik. A legutolsó, 2006-ban megjelentetett szöveghez az utószó írója, Majtényi Zoltán például csupán Nemeskürty István *Kis magyar művelődéstörténetéből* idézte a Bocatiusra vonatkozó megállapításokat (Majtényi 2006, 240). Előtte Czibor János úgy készített válogatást Jókai novelláiból, hogy az egész kötet címéül éppen ennek az elbeszélésnek a címét választotta, de az utószóban egy szót sem ír róla (Jókai 1957). Egy fokkal jobb az a háromkötetes válogatás, amelyből legalább azt megtudhatjuk – Szinnyi József bibliográfiája nyomán – hogy ez az elbeszélés eredetileg az 1856. évre kiadott Nemzeti Képes Naptárban, azaz 1855 végén jelent meg.¹ A nagy irodalomtörténeti bibliográfia összesen egyetlen egy cikket tart nyilván, amely a novella forrásaira vonatkozik, ezt Geréb László írta (Geréb 1944, II/414–415). Azonban, ha elolvassuk, ez sem egyéb, mint a novella címadó hősének, azaz Bocatius Jánosnak a rövidre fogott és a hibás adatoktól sem mentes ismertetése.

Egyszerűbb, ha tényleg a címadó hősről szóló szakirodalomból indulunk ki. Bocatius műveinek fáradhatatlan kutatója Csonka Ferenc ugyanis már 1985-ben gyakorlatilag megfejtette a rejtélyt, amelyről a Jókai filológia viszont nem vett tudomást. Ugyanis Csonka nem érte be azzal, hogy eredetiben kiadja, és le is fordítsa a szinte hihetetlen körülmények között előkerült, – Nagy Barna, majd az ő hirtelen halála után Király László által újra és végleg megtalált –, korábban örökre elveszettnek hitt Bocatius- emlékiratot, vagy börtönnaplót, az *Olympias carceraria*-t, hanem fordításhoz csatolt tanulmányában kitért a Bocatius prágai szökését körülfontó legendák keletkezés- és hatástörténetére is.² Elég annyit idézni a fordításhoz csatolt alapos kísérőtanulmányból, hogy a hősiesség, és férjét a kenyérbe sütött kötélletra segítségével a börtönből kimentő feleség történetét először Rezik János vetette papírra, majd az ő *Gymnasiologia* (1728) című, sokáig kéziratban maradt könyve nyomán pedig magyarul először Dulházy Mihály, Dessewffy József titkára, a Felsőmagyarországi Minerva szerkesztője. Méltán állapítja meg Dulházy leleményéről Csonka Ferenc, hogy ettől nemcsak a 19. század nem tudott

1 Jókai 1955. A szöveget ld. II. 38. skk; a bibliográfiai megjegyzést III. 524.

2 Kiadás: Bocatius 1992, 111–185, fordítás: Bocatius 1985.

szabadulni: „(lásd Jókai: Bokácius kalandjai című novelláját)”, hanem még a 20. század is hatása alatt állott sokáig. Hozzátehetjük, hogy a Rezik–Matthaeides-féle Gymnasiologia kéziratához Jókai valószínűleg nem férhetett hozzá, hiszen az általa látogatott pápai gimnáziumban nem volt belőle példány (Bocatus 1985, 223–226; vö. Kordován 1988).

A novella fő epikai csattanóját képező anekdota-forrás tehát tisztázottnak tűnik. Azonban ez csupán egy eleme az egész elbeszélés szerkezetének. Van tudniillik egy alapvető változás, amelyet Jókai az örökölt, illetve újramesélt történeten végrehajtott! Ez pedig nem egyéb, minthogy Bokácius diákkorába helyezi a veszedelmes levél továbbításának vállalását, szerelmi indokból. Teljesen elvlasztja tehát a történeti valóságtól és az ő forrásai szerint is egyértelmű dátumtól és helyzettől. Hiszen Bocatus kassai bírósági korában vállalta a Bocskai által rábízott, a protestáns német birodalmi rendeknek szánt diplomáciai posta életveszélyes továbbítását. Rudolf császár egy kéme eredt a nyomába és természetesen a császár csukatta le nem egy egyetemi város börtönébe, hanem a prágai Fehér toronyba. A változtatás csupán a Bach-korszak cenzúra-rendeleteinek szigorodásával önmagában nem magyarázható. Idézzük Szajbély Mihályt: „*Sajó* című novellájának megjelenése egyben tematikai váltás jele Jókai életművének alakulástörténetében. A forradalom és a szabadságharc, majd a fegyverletétel utáni hónapok eseményeit idéző novellák helyett ettől kezdve a régebbi évszázadok magyar történelmében kalandozó írások foglalják el (*Rozgonyi Cecília, A két száz* stb.) [...] Mi készíthette erre a váltásra? Kézenfekvő magyarázatként kínálkozik a cenzúra szigorúbbá és következetesebbé válása. 1851. július 28-án Protzman pesti rendőrfőnök felolvasta az összehívott lapszerkesztőknek Heintzel tábornok (pesti kerületi parancsnok) átiratát, mely szerint a forradalomról, szabadságharcról és az emigrációról semmit sem szabad közölniük. A téma azonban addigra egyébként is meglehetősen elcsépelte vált, Jókai voltaképpen már az említett rendelet megjelenése előtt lemondott róla. [...] A témaváltás mögött tehát nem annyira külső (politikai), mint inkább belső (művészi) kényszer húzódnak meg.” (Szajbély 2010, 123–124.) Szajbély ezek után csattanós érveként idézi a minden bizonnyal Jókai által a *Remény 1851. I/6-os* füzetébe írott, *Értesítés munkatársainkhoz* című szöveget, „mely az írók fő feladatát a nemzeti jellem formálásában jelölte meg, a más nemzetekével össze nem téveszthető karakter kialakításának eszközeként pedig különösen javallotta a nemzet írott és szóbeli hagyományainak feldolgozását.” (Szajbély 2010, 124–125.)

Jókai azonban nem lett volna önmagához, ha a cenzúra miatt kényszerűen megváltoztatott körülmények közé ne csempészte volna vissza a valóságos kontextusra utaló és az olvasó által viszonylag könnyen megfejthető körülményeket, amelyek mégiscsak helyrebillentették a kronológiai csúsztatást. (Az elbeszélés végén tudjuk meg, hogy mindez a diákkori kaland 18 éves

korában, azaz 1573-ban esett meg a Bocskai-szabadságharc idején már ötven éves Bocatiusszal.) Ez pedig nem egyéb, mint a novellában szereplő, sziléziai származású, de önmagát előszeretettel spanyolnak álcázó norimbergai castellanus fenyegetéseinek beiktatása. A derék ál-inkvizítor, aki a legszörnyűbb kínváltásokkal fenyegeti a szerencsétlen rabot, bennünk, késői olvasókban ugyanúgy, mint az inkvizíció rémtetteit a Habsburgokkal szorosán összekapcsoló 19. századi olvasókban egyrészt felkelti a rejtvényfejtő izgalmat, hiszen alkalmat nyit arra, hogy lám-lám mi nem vagyunk olyan hülyék, mint az a cenzor, aki ezt a szöveget átengedte, másrészt, hogyha még legújabb-kori filoszok is vagyunk, akkor elültethet bennünk egy újabb gyanút is, nevezetesen, hogy valamilyen – akár közvetett – forrásból Jókainak tudomása lehetett még Bocatius prágai kínváltásáról is. Mivel a börtönnapló a 20. század utolsó évtizedekig lappangott a hozzátartozó jegyzőkönyv-mellékletekkel együtt, amelyek a kínváltás eszközeit és a velük való fenyegetést is részletezik, tehát az *Olympias carceraria* ismeretét kizárhatjuk. Viszont esetleg feltételezhetjük, hogy Jókai kedves pápai történelemtanára, Bocsor István beszélhetett Bocatiusról történelmi előadásai során. Bodolay Géza már kimutatta, hogy Jókaira e kedves tanára igen nagy hatást gyakorolt, elsősorban rendíthetetlen szabadságimádatával, továbbá azzal, hogy kíméletlenül és semmiféle tabuval nem törődve feltárta a magyar múlt azon epizódjait, amelyek a Habsburgokra vagy akár az inkvizícióra ugyancsak kellemetlen fényt vetettek (Rúzsás et al. 1981, 187–191). A kérdés további alapos vizsgálatot igényel, a kiadatlan Bocsor-kéziratok a pápai gimnázium levéltárában megvannak, én magam eddig már jelentős forrásként azonosíthattam őket Jókai kuruc tárgyú regényeire.³

Végül még két kérdést kell röviden érintenünk. Az egyik Bocatius nürnbergi magyar diáktársának – az ő hűgába lesz szerelmes a bohókás német poéta –, mint a víg életet és az eszem-iszomot, egyúttal a szabadságot a tanulásnál sokkal jobban élvező közismert magyar típusnak a kérdése. Ő hozza a fordulatot Bocatius életébe, hiszen ő bízza rá az Amsterdamon át a svéd királynak eljuttatott, a magyarországi ellenzéki uraknak írott levélcsomagot. A szerelem csinál tehát hőst a filoszos beállítottságú és daliás barátja helyett dolgozatokat hamisító nyamvadt németből. Ismerős Jókai további életművéből ez a képlet; gondoljunk csak *A kőszívű ember fiaiban* szereplő bécsi akadémiai légió diákból magyar szabadsághőssé váló szereplőire. Az író tehát azt sugallja, hogy a német és a magyar nem született ellensége egymásnak. A magyar kenyér himnikus dicséretében ugyanakkor megengedi magának azt a kajánságot is, hogy kétértelmű sóhajjal fejezi be a tirádát: „Micsoda a magyar kenyér a világ többi kenyerei között? Ami a klasszicitás az irodalomban. Az egyszerűség, jó ízlés, nemesség és művészet remeke az.

3 Vö. 2010-ben a vajai Vay Ádám Múzeumban, a szatmári béke 300 éves évfordulóján tartott konferencián felolvasott előadásomat, egyelőre kéziratban.

Már rátekinthet is csupa gyönyör; kellemesen, mint egy napsütötte halom, melyen a gráciák honolnak, domborul magasra, féloldalán piros és sárguló hasadásra nyílván, hogy szintúgy mosolyog, mintha azt mondaná: 'én vagyok az Isten igazi áldása'. Ha kezdedbe veszed, könnyű és rengő, a karéjt szelő kés csak úgy ropog benne, ha fölnyitod, orrodra fölütöd az édes illat, mely életet s boldogságot párolog arcodra; hóféhér belét szétfoszthatod, mint az azbesztét, s mégis oly tömött az, hogy hézagot nem találsz benne; és ha megkóstolod, abban több ízt találsz, mint az ananászban, s nem panaszkodol az Úrra, mert az mindennél jobb... Ó, *a magyar kenyere nagyon jó! Talán azért is szeretnek bennünket olyan nagyon?*" (Jókai 1957, 159–160; a kiemelés tőlem, Sz. L.) A kétértelműség megvilágítására elegendő, ha Esterházy Pétert idézzük:

Mi a baj?

„Nehéz természetű, csavaros észjárású ember volt F. Attila elvtárs. A tagosítás alkalmával emiatt a parasztnak sehogysem akartak vele megegyezni. Valósággal félték az esztétől. Ezt az állapotot utoljára maga az öreg ávos is restellette, s egy alkalommal kérő hangon fordult a parasztsághoz: Édes fiaim! Mért nem akartok megegyezni velem? Hiszen én mindig a *ti javatokat* akartam!

Megszólal erre egy öreg magyar: az a baj drága Attila, kedves elvtárs..." (Esterházy 1986, 447.)

Végül, utolsóként ki kell emelni, hogy Jókai, mint a lélekvándorlásban hívő elbeszélő szerint ő maga kétszáz évvel ezelőtt igen gazdag, külföldre tanulni küldött, de haszontalan magyar úrfi volt, „de biz én nem tanultam semmi, nem is tettem soha semmi okosat egész akkor életemben, sőt még azokat is kicsúfoltam, akik magukat fárasztották hiába, nem volt nagyobb gyönyörűségem, mint ha a tudósok parókáját telerakhattam kullancsokkal, s egy szép lovat vagy egy agarat nem adtam volna egy európai könyvtárért.” (Jókai 1957, 152–153.) Meg is bűnhődött; előbb egy asztalfiókban lakott a lelke, amely előtt egy vén delnő piperészkedett egész álló nap, majd a padlásra került, ahol megszuvasodott és azután egy zsidárustól kocsmai kártyaasztalnak vették meg, majd büntetése tetőfokán beköltözött az íróba, aki egész nap az íróasztal előtt kénytelen gyötrődni: „és írok és olvasok és gyötröm magamat annak a találgatásában, hogy az ábécé harminckét betűjét hogy lehet mindennap más meg másféleképpen összehányjni, mely gonosz mulatságot éppen úgy kikacagtam hajdan, mint most kikacagnak mások.” (Jókai 1957, 152–153.) Tehát a hajdani kackiás, csak az úri és vitézi erényekkel dicsekvő magyar peregrinus Isten büntetésekként robotos értelmiségivé változott. Mintegy kiegészítő gépalkatrésze az asztalnak, s az író ezt egy olyan olvasóközönségnek meséli, amely az országot is elérő spiritizmus divatjában asztaltáncolatással próbálta megidézni a halottak szellemét, hogy valami jót remélhessen a jövőre (vö. Tarjányi 2002).

Bocatius szelleme tehát egy médiumon keresztül jelenik meg. A hajdani német mintadiákok, aki beleszeretett a magyar kenyérbe, egy magyar lányba és a magyar szabadságba, egy olyan médium idézi fel, aki most az önkényuralom jelenében bűnhődik, azért mert hajdan, ómódi magyar úrként megvetette a műveltséget.

Függelék:

(Felső Magyar Országai Minerva, 1825, Június, 21., 230–236)

Bokátzius János

Azon a' maga idejében nem csekély hírű emberek közzé tartozik, kik nem eléggé isméretesek. Maga a' hír's név is tudniillik bár mi lelkes dolog legyen, sok viszontagságoknak van alája vetve. Némelly emberek csak a'századok' zajjai és indulatoskodásai' megszállása után ütik-fel a' sírból fejöket, midőn mintegy megértt már a' Jövendőnek az, a' mi elmúlt; 's az eltűnt gyűlölségeket, vonszódásokat, részre-hajlásokat, hamis itéleteket, a' maga környétményei aránt forró, de az elmul'tak' megítélésében csenedesebb és mértékletesebb jelentét eltikkasztja, 's bár minémű már elfelejtett érdemet, némelly kis árnyékai miatt a' valódi fénytől többé nem nem foszt.

Illő hát Bokátzius Jánost valamennyire jobban megösmértetni, és abból, a' mit róla, hol itt, hol amott öszsze szedegeték, kiszemelni azt, a' mi talán nem egészen érdemetlen akár a' mostani, akár a' jövendő kor' emlékezetére.

Luzátziában született ő Vetschau' helységében, 1560-ban; de mivel Gäbel Miklós tanítója által, már első ifúságában hivatott Magyar Országba, 's egész életét honnunkban töltötte, méltán dísz nyert hazánkfijai közzé számláljuk őtet.

Már zsenge esztendeiben költői szikrácskák ütötték-ki magokat belőle, mindég csalhatatlan jelei az eleven elmének; mivel azomban az akkori idők' kimíveltsége szerint elholt nyelvben játszatta azokat, 's egyébaránt is sok másnemű mindenféle foglalatosságai meg nem engedték a' szent tűz' élesztőbb táplálását, a' régiség' minden remek példái mellett sem igen emelheté mindég lobbanóbb és magosabb eredeti lángra költői tehetését.

Még fiatal korában járta-meg a' Szász Akademiákat, és különösen Vittembergát, Luther' híressége' bölcsőjét, ott a' bölcselkedés doctorává lévén, és több nevezetesebb emberek' barátságába jutván, az ő pártfogások mellett, elébb ugyan a' Szászok közt a' Szepeségen (sic!) nyita Oskolat, azután pedig 1594-ben

Eperjes' városa' tanácsától, az Ausburgi vallástétel' Kollegyiomá' Rektorává meghívattatott.⁴

Híres tanító volt ő a' maga idejében. Azt mondja róla Bél Mátyás: hogy Felső Magyar Ország köz-mesterének látszattathaték, úgy tódult össze mindenünnen vetekedve tanításaira a' nemes ifjúság, mellyet ő nem csak az iskolák' mintegy saját tárgyaiban és tanítmányaiban szorgalmasan kiformált, hanem kivált közönségesen az egész élet szükségeire, és idővel a' köz-jó' vezérlésére tartozandókban is, megfogatott.⁵ Bizonyítják ezt két alagyái, eggyik a' nemesség' eredetéről, a' másik pedig, mellyet a' valódi nemességről írtt.⁶

Ezen úton jött ő Fő-herczeg Makszimilián, Báthori S'igmond, Hardek, Tauffenbah, Forgács Simon, a' Homonnaiak, Sósok, Darholczok, és más akkori nevezetes emberek' esmeretségébe, kiktől R u d o l f Császárnak, mint tudós és köz-hasznú ember ajánltatván, a' fejedelmi kegyelemtől nem csak borostyánkoszorús vers-szerzővé, (ámint Bod Péter mondja) nevezetett-ki, hanem címert mutatható nemességgel is megajándékoztaték. Czimere' paizsán és sisakján gólya volt festve a' vers-szerzőt borostyánnal koronázó állásban, a' sisakból pedig két koszorús zászló nyúlt-ki, mellynek eggyike a' jobb oldalú t. i. két fejű sassal, másika pedig a' hold' és csillagok' képeikkel tündöklött; annál nagyobb megkülömböztetés akkoriban, mivel azon idők csupán csak vitézséghez kötének nemességet, és minden egyéb kitündöklést a' nemesi rangra méltatlannak tartottak. Szívesebb versekre⁷ gerjeszthette volna tehát a' hála-érzés Bokátziust, mint a' mellyekkel Ő Felsége' kegyelmét megköszönte, és valóban sokkal különb e' következő pár sor, mellyekkel Taubmann Fridrik örvendezve a' koszorúsának,

4 Az Eperjesi Tanács meghívó levelében ezeket írta hozzá: „Etsi alii quoque in electionem venire potuerunt: nos tamen illis omissis H. V. munus id et officium Rectoris Scholae nostrae, quod felix et faustum sit, offerimus: cum aliis de causis, tum, quod de ejus pietate et eruditione, nobis omnibus optime constet” etc. etc. –

5 Communem certe Hungariae Superioris Praeceptorem dixisses; ita in ejus disciplinam nobilis adolescentia certatim confluebat, quam ille non literis tantum, quae sunt scholae quodammodo propriae, solerter formabat; sed iis praecipue artibus subigebat, quae cum toti universim vitae; tum administrandae olim reipublicae, sunt necessariae. Lásd Adparatus ad Hist. Hungariae Matthiae Bel, Posonii 1735.

6 Lásd Hungarid. Libro II. pag. 165. et. 173.

7 Aurea cum Ducibus, des laurea serta Poëtis,
 Quas bene divitias, Maxime CAESAR habes.
 Aurea das Ducibus, mihi laurea serta RVDOLPHE!
 Sic aurum et laurum decibus and ta Trias!
 Aurea sic redeant TE Caesare secula, sic TE
 Aurea, sed sero, ponat in astra DEVS!

Nostrum est virtutem bene gestis quaerere rebus,
Virtuti pretium ponere, Caesaris est.

mint azon egy merő szó-játékon, több sorokon keresztül forgó czikornyás versezet, mellyel maga a' koszorús, kegyelmes Urának hálálkodott. Jobb talán az önnön magára írtt következendő distichonja:

Praga mihi laurum, titulos Witteberga magistri,
Hungaria officium conjugiumque dedit.

Nevelték a' felségi megkülömböztetések mind hírét mind nevét Bokácziusnak, a' minek következésében, Eperjesről Kassára hívatott-meg Oskola Rektornak. Több, nagyobb, fontosabb és nevezetesebb dísz ruházott akkorában az illetén meghívás, a' meghívottra, mint mostan. Az akkori idők' színéhez tartozza tudnillik: mind a' mellett, hogy csak nem csupán a' vitézség becsültetett, a' béke mesterségeit és tudományait tisztelni, mert azon dolgok irán szoktak az emberek leginkább tisztelettel viseltetni, mellyeket legjobban csudálnak, és semmit se csudálnak úgy, mint azt, a' mit csak félig meddig ismérnek, és a' mihez szívesen látszattatnának érteni; a' becsülés' díjját ellenben, csak azon tárgyakra halmozzák, mellyeket magok is többnyire gyakorlanak, vagy képesek gyakorlani, 's a' mellyeket nem becsülni önn' magok legyaláztatása nélkül lehetetlen volna nékiek. Nem állítom én, hogy helyesebben gyakoroltatik mostanában a' tanítás' mestersége, mint Bokáczius idejében; de bizonyos, hogy közönségesebben ösmeretesek most a' jó tanítás' rendszabásai, mellyek ha ritkábban gyakoroltatnak is olyan jól, mint az előtt, annak nem a' közönségesebb tudatlanságban, hanem egyéb egészen más környüállásokban kell okát keresni. – Eléggé tiszta Diáksággal,⁸ ollyannal t. i. millyet már ma akárhol is ritkán olvasunk, történt Bokáczius' meghívása, de a' tudományokat és azok' tanítóját tisztelő város még ezen meghívással sem elégedett-meg, hanem rövid idő múlva közakarattal, Tanácscsába is befogadta Oskola Rektorát; nem sokára azután Város-bírájává is lón a' Senátor és Rektor,

8 Posteaquam, proximâ hieme, M. Albertus Gravverus, e scholâ nostrâ, cujus ipse rector biennio fuit, in Germaniam discessit, ea nos inprimis, hos ipsos totos menses, cogitatio tenuit, equemnam dignum haberemus, quem in Gravverilocum sublegeremus. Nam, ipsa juventutis nostrae frequentia, suo certe jure poscere a nobis publice magnam curam videbatur, deligendi ejus, qui ei juventuti, recte atque utiliter praeficeretur. Is, cum Tu, unus praeter ceteros, multorum prudentium virorum testimonio et praedicatione, eo dignus munere videare; Magistrum Te et rectorem juventutis nostrae scholasticae, communi omnium suffragio, eligimus et vocamus, pensionesque omnes, stipendia et commoda reliquorum rectorum promittimus, et benevolentiam nostram deferimus. Qua in re, cum facile videas ipse, quanti Tuam, in instituendâ juventute, sedulitatem faciamus, erit tuae humanitatis dare operam, ut, quam Tibi scholasticae pubis docendae regendaeque curam atque provinciam ineundam deferimus, laeto atque alacri animo, primâ occasione, suscipias. Reliqua. Datum Cassoviae, die 11-mâ Maji, anno MDXCIX. Juxta et jurati cives Cassovienses. Lásd Adparatus ad Hist. Hungariae Matthiae Bel, Posonii, 1755.

'egyszer'smind a' várost is, az iskolákat' is egyformán és szerencsésen igazgatván, így írta magát alá leveleiben: *Rector utriusque Reipublicae*.⁹

Megjegyzésre méltó, hogy noha a' tanítgatás bajait és nehézségeit nagyon érzette légyen,¹⁰ még is jobban szívtott szíves oskola tisztíhez, mint a' város! (sic!) éhoz, holott ezt is a' legnagyobb díszszel és meglelégedéssel vitte.¹¹

Eddig zajgások és keserúség nélkül haladott élete Bokátziusnak, és egyformán gyarapította ő mind városa' szerencsáját, mind a' magáét; de túl ezen, az idők' viszontagságai nagy keserúségekbe keverték. Kezdvén tudniillik fejét emelni Bocskai, Az Erdélyben gyűl't fergetegeket mindent felbizgató zajgással Magyarországra is hajtotta. Kassa, melly akkor nevezetesebb város vala, szintúgy az ő ügyibe keveredni kénteleníteté. Bokátzius' bírósága alatt nyitá-meg kapuit Kassa Lippaynak, Bocskai seregei egyik vezérének. Sőt bíráját a' Rákos-mezejére követségbe küldötte Bocskayhoz. Olvashatni e' követség leírását Bélnél, mellyet maga Bokátzius készített; kitetszik abból, hogy maga Bocskay szintúgy mint Bokátzius, koránt sem voltak ellenségei az Uralkodó-Háznak, sem pedig a' Török uralkodás' barátjai.

Tudva van, mint szolgáltatott főképp a' hit vallási szabadság' kívánása, akár okot, akár színt az azon időbeli villongásokra. Bocskay a' Német-oroszági protestáns fejedelmeknél segedelmet keresvén, otthoni hit-sorsosai' számára, Bokátziust, kit nagyon kedvelni látszatott, e' végett Német-oroszágba küldötte, de a' mint Istvánffy

9 Lásd Nachrichten von den Lebensumständen, und Schriften Evangelischer Prediger in allen Gemeinen des Königreichs Ungarn. Gesammelt und mit vielen Anmerkungen erläutert von Joh. Samuel Klein. Leipzig und Ofen 1789. 1-ter Theil. Seite 84. –

10

Volt Tanítóját G ä b e l t így vigasztalja:

G ä b e l i, decus inclitum Dearum,
Formatorque meae potens juventae,
Miror, miror: ut usque pertinaci
Nervo, ac unde queas, docere ludis.
Quid contemptius est, docere ludis?
Quid molestius est, docere ludis?
Quid pauperius est docere ludis?
Hoc olim haud bene credidi Magistris
Quod sat experior modo Magister
Eloquar? Taceam ne? Sustinemus
Nos, nos coelum humeris, Atlantis ingens
Et fors conditio rudis bulbulci

Est nostra potior: laboriosi,
Quod noctesque diesque toediosum
Exantlamus onus, nec ulla nostris
Sors arridet: et ulla Gratiarum
Se non proebuit optimis benignam
Praeceptoribus arte liberali.
O, mellite magister! O juventae
Quondam Musae meae beatoris.
Ipse nunc didici, docere ludis
Crucem maximam, et esse id eruditus
Toediosius omnibus molestiis.

11 Et Senatum frequentabat continenter, neque deserebat scholas: temporis rationibus ad eum modum subductis, ut quod a munerum altero vacabat, alteri id, quam sollicitissime, impertiretur. Adeo, ne tunc-quidem, sterilis eum cathedrae poenituit, cum relicto pulvere umbrisque, in opimâ celebritate versaretur: magistratum certe civilem, scholastico alteri, posthabuit semper. Lásd Adp. ad Hist. Hungariae Matthiae Bel. Posenii 1755.

beszéli, a' Brunsvigai és Lüneburgi Herczeg Henrik Július, a' Kassai bírót, mert a' Császártól paszszusa nem volt, kém gyanánt elfogattatta, és a' Császárnak őrizet alatt elküldötte, a' Császár pedig a' Prágai vár' feje-tornyába záratta.

Csak nem két esztendő t kelle néki fogságba tölteni, mely szerencsétlensége' emlékezetére kiadta Diák, Német, és Magyar versekkel amaz alkalmasint veszendőbe ment munkáját, mellynek illy czímet függesztett homlok-írásúl: *Olympias Carceraria*. Esedeztek ugyan Bocskay' küldöttjei Bécsben, Mátyasnál, a' Fő-Herczegnél, méltoztatnék ő Cs. Királyi Felségnél Bokátzius' szabadságát kieszközölni, de késedelmet szenvedvén a' kérelem' bétellyesítése, felesége pedig nehezen várván férje' szabadulását, nem közönséges eltökéllyel Prágába ment, és a' várba szakácsnének állott-bé. Itt, (elmés és találós lévén a' szeretet,) hol egyszer, hol másszor enni vitt a' fogolynak ál-ruhában, próbára kívánván tenni férje' hűségét, de a' tartós fogságtól nevedett bú, olly igen nevelte Bokátziusban a' hűséget, s' annyira erősítette őt' minden kísértetek ellen, hogy felesége örülve 's egyszer'smind szívében búslakodva szegény férjét még jobban megszávnán, csak-hogy őt' olly leverve ne lássa, még a' hűség' ingadozásait is szívesen megbocsátotta volna néki, 's nem egyszer mintegy kipattanna a' maga megesmertetésével; de meggondolván, miként veszedelmeztethetnék férje kiszabadulása a' röktöni ráismerés lármázó öröm-sikoltásaitól, jobbnak találta czédulát tenni a' fogoly' számára sütemő kenyérbe, s' abba mind azt megírni, a' minek tudása a' szabadulási czélt elősegíthesse. Az aszszonyi ügyesség ezen kenyeres levelezésben a' többi között arról is tudósítá férjét, mint tartotta ő kedves rabja' javára szükségesnekegy pék legény' szívében maga iránt szerelmet gerjeszteni, mint fog ez a' jó szívű legény a' szakácsné kedvéért, és az ő útasítása után, egy vám-kerek Debreczeni formára sütemő kenyérbe, valamelly borongós essős napon, vastag, hosszú kötelet rejteni, 's több efféléket, mellyek a' legigazabb, legforróbbhűségből származtak, bár mi mosolygó bal magyarázatokra adhassanak alkalmatosságot mostani romlottságunknak.

Lőn sikere a' fortélynak. A' czédulában kijelelt időre, az éj' csendben borúlt setéségei között, a' magos vár' ablakjáról, az említett hosszú kötélen lebocsátja magát bátran a' szerencsét próbáló fogoly, hív nője' karjai közzé. Nem veszteglenek, - odébb állanak, míg sok veszedelem között, Kassának köz nagy örömere kiszabadított urát a' jó feleség haza hozza. Akár felesége' elszánása, akár a' Kassai Tanács' több rendbeli esedezése eszközölte légyen ő Felsége a' Császár' részt vevő kegyelmét, megbocsáta neki végtére a' törvényes Fejedelem.

De már haló félben volt ekkor Bocskay – halála után pedig Bethlen Gábor kezdé a' két hazát zavarni. Kassa, a' maga helyheztetése miatt, szintűgy hozzá állani kéntelenítették. Holott újra válalta-fel Bokátzius a' bíróságot Prágából vissza jövele után, rövid idő múlva mindazonáltal lemondott arról, 's hátra lévő elgyengült erejét vénsége' közelítésével egészen az iskoláknak szentelé,

így történt, hogy Bethlen is kegyelmekkel és megkülönböztetésekkel tetézi Bokátziust; bizodalmaival megajándékozta, tanácsossá kinevezi – meghittjei közzé számlálja, és Erdélybe Fejér-várra, a' hol Protestáns Universitást is állított, Könyv-tárja' őrzőjévé meghívja ;¹²⁾ sőt maga viselt dolgainak megírását és kibocsátását is reá bízta.¹³⁾ Ezt annál természetesebb volt tennie, mivel Bokátziust, Bod szerint, már az előtt, azonnal, kiszabadulása után, Illésházy István a' Nándor (sic!), Magyar-ország' historikussává kinevezte. Azomban bizonytalan megírta é, mint némelyek gondolják Bocskay' és Bethlen' viselt dolgaikat? – annyit tudni, hogy készült rá, és történeti segedelmeket keresett e' célra¹⁴⁾ sőt Klein, volt Kassai Evang. Prédikátor, sokféle dátomú munkájában, egyenesen azt beszél, hogy felmaradt Bokátziustól egy illy című munka: *Gemina Hungariae Conversio, altera Bocskaiana, altera Bethleniana*, de hogy mind a kettő elveszett. Munkái már most ritkák, és csak némely nagyobb és válogatottabb Bibliotékákban található. Költeményes munkái közzül, ezek a' nevezetesebbek: *Hungaridosza*¹⁵⁾ öt szakaszokra osztott külön-külön nemű versezetekbe, melyek hol hadi dolgokat, hol mindenféle dicséretet, menyegzői és temetkezési emlékezeteket 's több más vegyített tárgyú költségeket foglalnak magokban. Győr vára' vissza vételét a' Töröktől, Schwarczenberg vagy Schwarczenburg és Pálffy vezérlése alatt, szintűgy énekelte egy különös versezetben. A' Börtönös Olimpiást már említettem. Az Ecclesiasticus könyvét is alagyas versekben Diákra fordította. – A' 103-dik Zsoltári szintűgy. – Hős Diák versezetet is írt ezen cím alatt: „Hungaria gratulans, carmine heroico descripta.” – A' folyó beszédűek között, Rákos-mezei követsége' leírásáról már felől szóllottam, készüléről a' fent nevezett históriai munkára szintűgy; magáról a' Históriairól hasonloképpen. Bocsatott-ki még egy könyvet, de a' mint mondja Bod, másét, *Mátyás Király'*

12 Bél Mátyás ugyan kételkedik, volt é Bibliothékája Bethlennek, de szüntette kételkedését azon metszett kép, melyet bírt és a' mely a' vén Bokátziust, profeszszori öltözetben, valamely Bibliotéka' közepében, író asztal mellett ülve, és gondolatokba merültében és írtában adja elő. Azomban megkell vallani: hogy az a' körnülállás még nem igen teszi tisztába Bethlen Gábor Bibliotékája' lételet, azomban hihető, hogy fejedelemléttére Bibliotéka nélkül, ha csupán luxus gyanánt is, nem igen szűkölködék. Tudva van, mint szeretett olvasni, 's mint olvasta folytában a' Sz. Írást.

13 Mélotai István, így ír Bethlen Gábor fejedelemhez: „Felséged hazájához való nagy szeretetiről, viselt nagy dolgairól, és sokképpen vett győzedelmiről én nem szóllok, minthogy a' Felséged ordinárius Historikussa Joannes Bokátzius, rövid napon azokat e' vilá'g' szemé eleibe terjeszti.” Lásd Speculum Trinitatis 1622. In Dedicacione.

14 Lásd: Historia Parasceve, seu praeparatio ad rerum in Hungariâ Transylvaniâque trium Imperatorumâ Regum, R u d o l p h i I I. M a t t h i a e I I. et Ferdinandum I I. nec non electi novi regis G a b r i e l i s, tempore gestarum, o p u s h i s t o r i a l e, ad cuius augmentum subsidia petit litteralia etc. Joannes Bocatius, Consularis Cassoviensis, et electi regis Gabrieliis historicus. Cassov. 1621. 8.

15 Hungaridos libri poematum V. quorum unus Martialia seu bellica. II. Encomiastica. III. Nuptialia. IV. Miscellanea. V. Sepulchralia continet. Bartphae excudebat Jacob Klösz. 1599. 8.

*tréfás mondásairól.*¹⁶⁾ Klein pedig megmeg egy más könyvéről is emlékezik, t. i. a' *Keresztyének képéről, a' Törökség alatt.*¹⁷⁾ Ennek is csak a kiadója vala, mert szerzője Thúry Pál. – Bod szerint, Fija, Bokátzius Menyhért is bocsájtott-ki egy kis könyvecskét, mellyben a' *Miatyánkot XXV. nyelven* adja elő.¹⁸⁾

Hibásan alkalmaztatja Klein, Bél Mátyásból azon verseket, mellyeket Bokátzius János Ipjára Belsiusra írtt, úgy adván elő azokat, mintha Belsius írta volna Bokátziusra. Foglalatjok ez: hogy hét nyelveken tudott beszélni, és a' Császártól, három külön-külön követségbe küldődött, és Konstantinápolyban soká mulatott volna.¹⁹⁾ Szerencsére kevés fontosságú dolog már most, hét nyelvnél többet vagy kevesebbet tudott é Bokátzius? Kedves mondása inkább megérdemli az említést. Ez volt:

Postea erit melius: si non hic, restat Olympus.

Sir-írást akarván magának készíteni, így írt barátinak: „Amici! Bocatiano tumulo, si meretur, hoc supperaddite:

Bocatii recubant, heic ossa sepulta Joannis,
Cui studium, pietas atque poësis erant.

Azok, kik nem kételkednek Bokátziusnak Bibliotékárius voltáról, Fejér-váratt Erdélyben, és őt' Bethlen Gábor' nagyon kedves emberének hírellek, azt állítják: hogy Bethlen több követségekbe használta, és hogy Bokátzius sokat mertt, és tett érette; sőt, hogy egyik útjában, mellyet ura' ügyiben teve, holt volna meg 1630-dikban, és Morva Ország' *Ungrisch=Brodt* nevű falujában eltemettetett.

Ezek látszattak említésre méltóbbaknak, Bokátzius az Oskola-Rektor', a' Senátor', a' Bíró', a' koszorúzott Vers-szerző', a' Követ', a' Historicus', és a' fogoly' életéből. Nem lehet kiki nagy Király, nagy Vezér, nagy Minister, nagy Igazgató, nagy Író. Egyik ember' helyheztetése nagyobb kört öleltett-meg, a' másiké kissebbet, keskenyebbet. Ezt magossabb helyre alkotta a' természet a' társaságban, de a' sors vagy a' kor, mellyben élt, alacsonyabbra veté; amazz ellenben a' sors', a' természet' és virtus' ellenére, magánál magossabb polczra emelte

16 Salomon Hungaricus, vel de Matthiae Corvini Hungarie Regis, sapienter, egregie, fortiter et jocose dictis et factis Libellus Galeati Martis. Cassov. 1611. 8.

17 Idea Christianorum Hungarorum sub Turcismo: epistola quondam a Paulo Thurio, scholae Tolnensis rectore, ad amicos prescripta, nune à Bocatío edita. Cassov. 1613. 8.

18 Oratio Dominica Polyglottos, vel Pater noster in XXV. Lingvis per Melchiorum Bocatium Cassoviensem filium Joannis. edita Cassoviae 1624. 8.

19 Ore uno tenuit lingvas septem: Hungarus, Auson,
Hebraeus, Graecus, Sármeta, Teuto, Getes.
Trinus eum varias Caesar legavit in oras,
Bizanti longas traxit in urbe moras.

és állította. A' sors' csudálatosságai, a' környítmények, az idők' zajjai, a' társasági elrendelések' fogyatkozásai nem engedik minden jelességnek, vagy kitűnését, vagy kifejtődését, és így a' természettől kijelölt helyére jutását; ez az oka: hogy az emberi nemzet nincs ott, hol annyi ezer esztendőök olta lehetne, és kellene annak lenni; de azért megy', – indul, – halad, – ha lassan is nagyobb tökéletességre az emberi nem, és minél nagyobb akadályokat gördítenek a' századok' viszontagságai a' tehetségek' és igyekezetek' elibe, annál jobb emlékezetet és nagyobb dicséretet érdemel az, ki bár minő körben, akár mint Király, akár mint Oskola-mester helyeztetését használván, mulandó rövid életében lelki erejét felebarátjai' javára fordítani törekedett.

Dulházy Mihály.

Felhasznált irodalom:

- Bocadius, Ioannes (1992). *Olympias carceraria* In: Franciscus Csonka (szerk.): *Opera quae exstant omnia: prosaica. Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum, S. N. Tomus XII/3.* (pp. 111–185.) Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Bocadius János (1985). *Öt év börtönben /1606–1610/.* Bibliotheca Historica. (Fordította, a jegyzeteket összeállította és az utószót írta Csonka Ferenc, a függelék iratait Mollay Károly fordította.) Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Esterházy Péter (1986). Kis magyar pornográfia. In: *Uő: Bevezetés a szépirodalomba.* (pp. 400–536) Budapest: Magvető.
- Geréb László (1944). Bokácziusz mester. *Új Idők II,* pp. 414–415.
- Jókai Mór (1955). *Válogatott elbeszélések I–III. Jókai Mór Válogatott Művei.* (Válogatta Illés Endre, sajtó alá rendezte és a jegyzeteket rendezte Domokos Mátyás, a sajtó alá rendezés munkáját és a jegyzeteket ellenőrizte Lengyel Dénes.) Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Jókai Mór (1957). *Bokácziusz kalandjai és más elbeszélések.* (Válogatta és az utószót írta Czibor János.) Budapest: Ifjúsági Könyvkiadó.
- Kordován László (1988). A Rezik–Matthaeides-féle Gimnaziologia kéziratai. *Neveléstörténeti füzetek* 8. Budapest: Országos Pedagógia Könyvtár és Múzeum.
- Majtényi Zoltán (2006). Utószó: A prózaköltészet tudós nagyfejedelme meg a vadregényes magyar középkor. In: Jókai Mór: *A magyar előidőkből – Bokácius kalandjai.* Jókai Mór Munkái, Gyűjteményes díszkiadás, 119. (Sajtó alá rendezte és az utószót írta Majtényi Zoltán.) (pp. 220–241.) Budapest: Unikornis Kiadó, 2006, 220–241,
- Rúzsás Lajos, Trócsányi Zsolt, Bodolay Géza, Kiss József, Pölöskei Ferenc (1981): *A pápai kollégium története.* Budapest: Tankönyvkiadó.
- Szajbély Mihály (2010). *Jókai Mór.* Magyarok Emlékezete, Pozsony: Kalligram.
- Tarjányi Eszter (2002). *A szellem örvényében.* Budapest: Universitas Kiadó.